

НАВОИЙНИНГ “НАСОЙИМУЛ МУҲАББАТ”ИГА МАНБА БЎЛГАН АСАРЛАР

Шарипов Назаржон

тадқиқотчи.

Аннотация. Аждодлар томонидан қолдирилган бой илмий меросни таҳлил қилиш ва жамиятга етказиш тадқиқотчилар учун долзарб вазифа ҳисобланади. Шу жумладан, Навоий ижодини ўрганиш ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Унинг "Насойимул муҳаббат" асари "Нафаҳотул унс" ва бошқа кўплаб тасаввуфий, адабий, тарихий манбалар асосида яратилган. Асарда Фаридууддин Атторнинг "Тазкиратул авлиё" асари таъсири кўзга ташланади. "Насойимул муҳаббат"да 130 га яқин китоб номи зикр этилган бўлиб, улар орасида Абдурахмон Суламийнинг "Табақотус суфия", Абулқосим Кушайрийнинг "Рисолат фит тасаввуф" ва бошқалар муҳим манбалар ҳисобланади. Асарда суфий шайхларнинг ҳаёти, таълимотлари ва ирфоний қараишлари ҳақида маълумотлар келтирилган. Ушбу манбаларни ўрганиш, Навоий кутубхонаси ва у илҳомланган китоблар ҳақидаги тасаввурларимизни бойитишига ёрдам беради.

Калит сўзлар: Алишер Навоий, Насойимул муҳаббат, тасаввуф, Фаридууддин Аттор, суфий шайхлари, илмий мерос, Нафаҳотул унс, табақотус суфия, тарихий манбалар, ирфоний асар.

Аждодлар томонидан қолдирилган бой илмий меросни таҳлил қилиш ва жамиятга етказиш доимо тадқиқотчилар диққат марказида бўлиб келган. Шу жумладан Навоий ижодини ўрганиш ҳам бугунги кундаги энг долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Маълумки, Навоий устози Абдурахмон Жомийнинг “Нафаҳотул унс” асариндан илҳомланиб ўзининг туркий тилдаги “Насойимул муҳаббат”

тазкирасини ёзади. “Насойимул муҳаббат”ни яратишда Навоий тасаввуфий, диний, адабий, тарихий ва оғзаки манбалардан фойдаланган. “Насойимул муҳаббат”да жами 130 га яқин китоб номи зикр этилган. Аммо баъзи манбалар муҳимлиги жиҳатидан бошқалардан ажралиб туради ва муаллиф уларга асар давомида кўп марталаб мурожаат қилади. Шундай асарлар жумласидан Абу Абдурахмон Сулабий (ваф. 412/1021)нинг “Табақотус суфия”, Абулқосим Қушайрий (ваф. 465/1072)нинг “Рисолат фит тасаввуф”, Абдуллоҳ Ансорий (ваф. 1089)нинг “Манозилус соирин”, Хужвирий (ваф. 465/1074)нинг “Кашфул маҳжуб”, Муҳаммад бин Мунаввар (ваф. тахм. 1203)нинг “Асрорут тавҳид фи мақомоти Шайх Абу Сано”, “Мақомоти Шайх Фаридуддин Шакарғанж”, Исҳоқ бин Али Дехлавийнинг “Асрорул авлиё” каби асарларини санаш мумкин. Улардан “Табақотус суфия” ва “Рисолаи Қушайрий” араб тилида бўлиб, Навоий улар билан мустақил эмас, балки Жомий воситасида (“Нафаҳотул унс”) танишган. Бинобарин, мазкур асарлар “Насойим”да билвосита (“Нафаҳот” воситасида) зикр этилади. Шу сабабли ҳам “Насойим”даги “Табақот” ва “Рисолаи Қушайрий”га таяниб айтилган фикрлар “Нафаҳотул унс” билан айнан бир хилдир.

Юқорида айтилганидек Навоийнинг тасаввуф шайхлари ҳақида маълумот берувчи “Насойимул муҳаббат” асари бир неча манбалар асосида яратилган бўлиб, улардан бири Фаридуддин Атторнинг “Тазкиратул авлиё” асаридир. Фаридуддин Атторнинг ўзбек адабиётига таъсирини, хусусан, унинг Алишер Навоий ижодига “Мантиқут тайр” маснавийси ва “Тазкиратул авлиё” асари таъсири мисолида ҳам яққол кўриш мумкин. Шарқнинг улут мутафаккири Шайх Фаридуддин Аттор Нишопурий фақат форсий халқлар учунгина эмас, балки туркий халқлар учун ҳам буюк сўз санъаткори, файласуф ва донишманд сифатида қадрлидир. “Тазкиратул авлиё”да зикрлари келган аксар валий зотларни “Насойимул муҳаббат”да ҳам учратиш мумкин. Аммо тасаввуф пирлари сифатида машҳур бўлган зотлар Жаъфар Содик, Ҳасан Басрий, Суфён Саврий, Довуд Тоий каби ва Муҳаммад ибн Саммок, Аҳмад Ҳаворий, Юсуф ибн Ҳусайн, Абу Ҳафс Ҳаддод, Абдуллоҳ Ҳусайн

Хийбақ, Абу Ҳасан Нурий, Юсуф Асбот, Абул Ҳасан Пушнакий, Абу Али Журжонийлар негадир “Насойимул муҳаббат”га киритилмаган.

“Насойимул муҳаббат”да Хожа Абдуллоҳ Ансорийнинг Навоий даврида жуда машҳур китоблардан бўлган ва Ҳирот хаттотлари томонидан кўплаб нусхаларда кўчирилган “Манозилус соирин” асарига кўп марталаб мурожаат қилинади. Асар асли араб тилида яратилган бўлиб, шайхнинг тасаввуфнинг турли масалалари ҳақида билдирган фикрлари баёнидан иборат. Навоий “Насойимул муҳаббат” муқаддимасида: “Нафаҳот” дастури била бу китобда “Шайхул ислом” ҳар ердаки мазкур бўлур, андин мақсуд Ҳазрати Хожа Абдуллоҳ Ансорийдур”, дея махсус изоҳ бериб ўтади. “Манозилус соирин” гарчанд тазкира бўлмаса-да, унда кўпгина суфий шайхларнинг таълимоти, ахлоқий-тасаввуфий қарашларига муносабат билдириш асносида уларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳам фикрлар билдирилади. Балки шу сабабли бўлса керак “Манозилус соирин” “Тазкиратул авлиё” ва “Нафаҳотул унс”лар билан бир жидда муқоваланиб китобат қилинган ҳолатлар кузатилади.

Яна эътиборга молик манбалардан бири сифатида машҳур шайх Абу Саид Абулхайр (967- 1049)нинг ҳаёти ва таълимоти баёнига бағишланган 1180-1203 йиллар оралиғида яратилган деб тахмин қилинадиган Муҳаммад бин Мунавварнинг “Асрорут тавҳид фи мақомоти Шайх Абу Саид” асарини ҳам айтиш мумкин. “Насойимул муҳаббат”даги Абул Аббос Қассоб, Шайх Аҳмад, Абу Али Шабуий, Абулқосим Бишр Ёсин, Лукмон Сарахсий, Маъшук Тусий, Абу Абдуллоҳ Боку, Бибак Сорий каби шайхлар зикри “Асрорут тавҳид” асосида берилган бўлиб, ушбу китоб “Насойимул муҳаббат”да “Мақомоти Шайх Абу Саид Абулхайр” дея аталади.

Навоий тазкирасида ҳинд машойихлари зикрини Шайх Фаридуддин Шакарганж (569/1173-664/1266)дан бошлар экан: “Асҳобидин бири Шайхнинг ҳолат ва мақомотин битибдур. Ва ул бир улуғ мужалладдур ва анда ғариб аҳвол мазкур”, дейди, аммо асар номи ва муаллифини кўрсатмайди. Бизгача “Мақомоти Шайх Фаридуддин Шакарганж” номли асар етиб келган бўлиб, уни айнан Навоий тилга олган манба деб айтишимиз мумкин. Ушбу

асарнинг асл номи ва муаллифи маълум эмас, бу ном эса китобнинг муқовасига номаълум шахс томонидан ёзиб қолдирилган ёзув асосида олинган. Шайх Фаридуддин Шакаржаннинг хаёти ва ибратли сўzlари асардан ўрин олган бўлиб, унинг номаълум муриди томонидан қундалиқ тарзида ёзиб қорилган ва афсуски, фақат 655/1257 йилнигина (15 ражаб/30 июлдан бошлаб) қамраб олади. Навоий китобни “бир улўғ мужалдаддур” дея сифатлашига қўра, унинг қўл остида асарнинг тўлиқ нусхаси бўлган, дейишимиз мумкин. “Ислон энциклопедияси”да эса, Фаридуддин Шакаржаннинг ибратли сўzlари, мақом ва ҳолоти муриди Бадриддин Исҳоқ бин Али Дехлавий тарафидан “Асрорул авлиё” номи остида тўпланганлиги айтилган.

Хулоса қиладиган бўлсак, “Насойимул муҳаббат”ни яратишда муаллиф фойдаланган манбаларни ўрганиш Навоий кутубхонаси, у мутолаа қилган, таъсирланган китоблар ҳақидаги тасаввурларимизни тўлдиради. Шоирнинг ижод жараёнида илҳомланган манбалар масаласига ойдинлик киритади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Фаридуддин Аттор. Тазкиратул авлиё. Нашрга тайёрловчи Мадраимов А. – Т.: “Ғафур Ғулом”. 2012.
2. Навоий А. “Насойимул муҳаббат”. МАТ 20 томлик, 17 - том. – Т.: Фан. 1999.
3. Рамазонов Н. “Насойим ул-муҳаббат” ва унинг манбалари // Ўзбек тили ва дабиёти. – Т.: Фан. 2001.1- сон.
4. Раҳимов К. “Шарҳ ат-Таъарруф ва Насойим ул-муҳаббат”. Алишер Навоий ва XXI аср мавзуидаги Республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Т.: “TURON-IQBOL”. 2018.